

PAUL IORGOVICI

PAUL IORGOVICI

VIAȚA ȘI OPERA LUI (1764—1808)

I.

Manifestările din diferite epoci, ce se caracterizează prin anumite împrejurări politice, sociale și culturale, sunt, fără 'ndoială, dovada cea mai evidentă de continua dorință de viață a unui neam.

Cum poporul român a avut de suferit una din cele mai tragice sbuciumări în viața sa organică, dorința noastră este să știm: cum și în ce măsură s'a lucrat pentru a se înlătura o catastrofă în această viață și anume pierderea celui din urmă rezim de existență: naționalitatea?

Căci, să nu uităm că, până la 1918, o bună parte dintre Românii subjugăți își pierduse limba, iar mai toți au fost siliți, de fatalitatea crudelor stări politice, să și-o imprestriteze într'un fel cum nu se poate mai rău.

La 1848 S. Bărnăuțiu, în discursul său — proces între două popoare — constată că singurul bun ce mai rămăsese Românilor, subjugăți regimului austro-ungar, era *naționalitatea*. Existența unui neam, cu toate însușirile lui individuale și etnice, este în funcție de naționalitate — zicea el — întocmai cum viața tuturor viețuitoarelor este în funcție de lumina soarelui și de aer. Un popor fără graiul în care a învățat să se bucure și să sufere, este ca o pasăre fără aripi, căci atât graiul poporului cât și aripile pasărei sunt suporturi organice, fiecare în felul lor, fără de cari viața însăși pare o curioasă absurditate, lipsită de teme și de sens.

Această constatare-i plină de adevăr. Aplicată la viața socială a Românișmului ea pare concluzia firească izvorită din munca depusă de înaintași, pentru menținerea vieții poporului român prin naționalitate. Aceasta însă nu s'a putut face decât prin luminarea întunericului neștiinței ce se sălășluia în sufletele încercate în suferință ale Românilor. Incercarea a fost grea, peste măsură de grea, pentru acele vremuri bogate 'n urgii de tot felul și a necesitat jertfele și sacrificiile pe care le uităm prea iute.

În rândurile acestea vreau să mă refer la ceea ce s'a făcut în Banat, pe terenul mișcărilor național-culturale, și constat că această provincie n'a fost străină de manifestările românești, în care se întrezărea o vădită tendință de trezire a conștiinței de sine în

poporul român. Pentru ca să evidențiez acest lucru încerc să ridic strania păclă a uitării, ce s'a așezat — par'că prea curând, pe activitatea unuia dintre acei Români, care au pus bazele unei vieți culturale în Banat.

STAREA POLITICĂ ȘI SOCIALĂ A ROMÂNILOR BĂNĂȚENI PÂNĂ LA 1800.

Chestiunea ar putea forma conținutul unei lucrări întinse, dar eu mă mulțumesc să arăt pe scurt lămurirea tezei ce mă preocupă.

Până la apariția Școalei Ardelene pe orizontul de radicale transformări în viața Românismului de pretutindenea, pentru Români bănățeni a fost un timp de desagregare politică, socială, etnică și culturală, împins de împrejurările istorice ale vremii. Pe lângă tratamentul vitreg de care se bucurau din partea stăpânitorimaghiari până la 1552, nenorocirea făcu ca, dela acest an, Banatul să încape pe mâinile Turcilor.

Sub ocupațiunea turcească, care ținu mai bine de trei jumătăți de veac, Români acestei provincii au avut de suferit nespuse de mult, depe urma sângeroaselor hărțueli ce le-au avut cu Turcii. Aceștia exercitau o apăsare neomenească, atât prin birurile ce le administrau, cât și prin prigoanele ce le făceau contra creștinismului ¹⁾.

Prin urmare nu-i de mirat dacă elementul autohton scădea din număr și se refugia în părțile muntoase ale ținutului, refugiul tradițional al Românilor din fața cruzimelor la care se dețau mai toate hoardele venite din răsărit.

Astfel, în mod fatal, pământul și tot avutul lor deveni o întinsă satrapie turcească, iar ei siliți să-și ducă viața, de azi pe mâine, poate mai rău ca cele din urmă popoare sălbatice.

Dacă așa au fost împrejurările în cari se desfășura mizerabila viață a Românului, italianul istoric Grisellini n'avea de ce să se mire, când observă, că mai toate drumurile de munte sunt pândite de hoți ²⁾. Aceștia însă nu erau hoți de rând, ilustre Grisellini, ci haiduci ale căror lacrimi de suferințe și bucurii ne-au rămas cristalizate în frumoasa poezie populară bănățeană!

După ce au plecat Turcii, — la 1718 definitiv — o mare parte din teritoriul provinciei rămase în posesiunea statului austriac. Pentru a exploata solul și subsolul Banatului, dar mai ales cu intenția de a disolva pe Români din vechile lor rosturi, Curtea din Viena favorizează colonizarea Șvabilor și a Sârbilor aci. A-

¹⁾ Vezi: Dr. G. Popovici: Ist. Rom. bănățeni, Lugoj 1904 pag. 237.

²⁾ Vezi Fr. Grisellini: Ist. Banatului Timișian, trad. de N. Bolocan, Buc. 1926.

ceștia din urmă au pătruns în Banat, în oarecare măsură, chiar și sub administrația turcească¹⁾.

În posesiunea acestor noi mosafiri trecură, dintr'o politică meschină, mai toate „pământurile“ productive, după cum zicea chiar bunul însă lipsitul de energie, Iosif al II-lea, umanistul împărat al Austriei. Chiar îmbunătățirile ce s'au făcut, au fost străine de interesele vitale ale poporului român.

STAREA CULTURALĂ DIN ARDEAL, PRINCIPATELE ROMÂNE ȘI BANAT ÎN A DOUA JUM. A SEC. AL XVIII-LEA.

Pentru a înțelege mai bine pe acela care a fost Paul Iorgovici, cred că-i necesar să amintesc, chiar aci, stadiul culturii naționale a Românilor din vremea aceea. Aceasta cu atât mai mult, cu cât valoarea națională, culturală și pedagogică a lui Iorgovici, pentru cultura românească, se mărește în raport cu momentul în care a apărut el.

a) În a doua jumătate a sec. al XVIII-lea, în Ardeal se împământeneau, cu o vigoare de nebănuit, mișcările Școlii Ardelene. Nu este în intențiunea mea de a face, aci, o dare de seamă asupra acestor mișcări; ceea ce trebuie să relevăm este faptul că, indiferent de cauzele care au determinat-o, ea a rămas, în efectele și rezultatele pe care le-a dat, mereu cu timbrul specific al năzuințelor spre mai bine ale poporului român. În sufletele promotorilor ei nu era intențiunea de a se lumina numai Româniilor uniți, ci toți — uniți și neuniți — care au fost apăsați, deopotrivă, fără de nici un drept.

b) În Principatele Române — Muntenia și Moldova, — își făcură apariția scriitorii (poetii) cari, prin scrieri „ușoare“, au început să cânte, rudimentar și fără aspirații mai înalte, excesul de sentimentalism mălăeț, amestecat cu platitudinile unei vieți bolnave moralicește. Astfel e natural ca mediul acesta de relaxare morală să fie reoglundit, fidel, în primele manifestări lirice ale primilor stihuitori români. Aceasta cu atât mai vârtos, cu cât însăși atmosfera culturală în care trăiau ei, era îmbâcsită cu searbădul oftat al poeziei de decadentă, reprezentată prin poezii grecești, dintre cari mulți s'au perindat prin cele două țări.

Totuși, eliminând tot ceea ce-i rău din întâiele plăsmuiri de poezie românească, rămânem cu impresia că au pus, oarecum, cea dintâi piatră la temelia unei noi reforme a dezvoltării tradiției noastre culturale. Concomitent cu învățații ardeleni, au început epoca nouă a culturii și literaturii române. Incepând dela această epocă, mijloacele de reconfortare a vieții noastre culturale își

¹⁾ S. Dragomir : „Colonizările străine pe pământul rom. al Banatului“. Patria, Cluj, 1924 VI. No. 4.

prind rădăcini, din ce în ce mai viguroase, în conștiința Românilor, iar efectele le vedem în sbuciumările care au dus la revoluțiile din 1821 și 1848 cari, pentru noi, sunt întâi de toate revoluții în ale culturii românești.

c) În raport cu celelalte ținuturi românești, Banatul — în această epocă — se ilustrează prin o epocă pasivitate. Judecata nu este nedreaptă dacă judecăm după ceea ce au făcut Bănățenii cu ocazia redactării „Paliei“ dela Orăștie din 1582 și după faptul că tot din Banat a eșit, pentru lexicografia română, cel dintâi dicționar român-latin, în scrierea latină a „Anonimului“ dela Caransebeș. Mihail Haliciu a fost, de bună seamă, produsul intenselor mișcări culturale ce se manifestau în vremurile vechi în Banat și cu deosebire la Caransebeș, sediul celei dintâi școli de „dăscălie“ la Români.

Ceeace se făcea în Banat, în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea, erau câteva învățături elementare, ce se propuneau prin școalele sătești — ici-colo câte una — și cu deosebire în cele dela Timișoara, Lugoj, Caransebeș și Vârșeț binecuvântate însă cu oblăduirea sârbească. Chiar școalele „rurale“ erau înființate cu un scop bine fixat de Curtea din Viena. Scopul era germanizarea imperiului austriac: utopica și marea greșală ce ar fi vrut s'o înfăptuiască Iosif al II-lea și mama sa Maria Tereza. Românii rămaseră, de pe urma îmbunătățirilor ce s'au făcut în acest timp, tot cu puține speranțe. Prin școală nu se puteau cultiva, căci — pentru interesele lor, — le era ca și închisă; prin biserică deasemenea, deoarece „fețele luminate“ ce o conduceau erau de neam sârbesc și n'aveau nici un motiv să vadă neamul românesc cultivat, așa cum trebuia să fie și cum auziseră că vor unii Români învățați din Ardeal.

În vremea aceasta, de grea încercări, apare *Paul Iorgovici*.

II.

VIAȚA LUI PAUL IORGOVICI.

S'a născut la 28 Aprilie 1764 în comuna Vărădia. Pe tatăl său îl chema Marcu și era preotul acestei comune. Paul a mai avut 2 frați: Petru și Ioan ¹⁾. Petru a ajuns protopop și este tatăl lui Iosif Iorgovici, doctorul filozofic și profesorul Preparandiei românești din Arad dela 1812.

Pe vremea când Paul Iorgovici ²⁾ a fost de școală, — învățământul românesc, în Banat, se mărginea — cum am arătat mai sus —

¹⁾ Vezi V. Bugariu în foiletonul ziarului „Vestul“ a. I. 1930 No. 63.

²⁾ N. T. Velea și alți biografi ai lui Iorgovici spun că un strămoș de-a lui ar fi trecut din Ardeal în Țara Românească, unde s'a căsătorit cu o rudenie de-a Brâncovenilor și pentru aceasta P. Iorgovici își mai zicea și Brâncoveanu.

la câteva cunoștințe elementare, ce se propuneau în diferitele școli împrăștiate, pe ici-pe colo, prin satele mai de frunte. Popa Marcu, după cât se pare, n'a avut încredere în sinceritatea conducătorilor acestor școli, căci a angajat un dascăl anume pentru întreținerea fiilor săi în ale învățaturii.

Mai târziu, până la vârsta de 12 ani, Paul Iorgovici continuă și isprăvi școala primară din Vârșeț, unde putu să învețe limbile: germană și sârbă. De aci, pentru a câștiga cunoștințe mai temeinice, fu dus la gimnaziul din Seghedin. Aici, pe lângă cunoștințele de cultură generală, se ocupă serios cu studiul limbii latine. Terminând cu succes gimnaziul, s'a dus la Pozsony (Bratislava) și apoi la Pesta, unde face studii de filosofie și drept sau „*ius patrium*“, cum se zicea pe atunci. Dela Pesta, Paul Iorgovici trece la Viena pentru ca să studieze dreptul public al imperiului. Pentru acțiunea lui de mai târziu, știința acestui drept îi era absolut necesară.

IORGOVICI LA ROMA, PARIS ȘI LONDRA.

Dar el nu s'a oprit numai la atât. Spirit pasionat și dornic de mai multă lumină sufletească, fu cuprins și el de curentul timpului, anume de a cerceta — cum făceau tinerii ardeleni — arhivele și bibliotecile centrelor mari ale Apusului. Așa s'a dus și el la Roma, unde — în urma unor greutăți de ordin confesional — (Iorgovici era ortodox) i s'a permis să cerceteze bibliotecile, conduse pe atunci de catolici fanatici. Stă aci 3 ani, și învătă și limba italiană.

Idea originii latine a poporului român o cunoștea Paul Iorgovici ca pe o legendă transmisă din bătrâni. Pentru verificarea ei cercetează comorile prăfuite din bibliotecile Romei și legenda de ieri se transformă în adevăr arzător, pentru propagarea căruia a avut de suferit tot așa de mult ca și S. Micu și Gh. Șincai. În vederea unor lucrări de această natură, Paul Iorgovici a copiat o mulțime de inscripții și documente, ce se refereau direct la limba și istoria poporului român. Același lucru îl făceau sau îl făcuse și corifeii Școlii Ardelene.

În timpul acesta, în Franța, se urzeau ideile nouă de libertate, fraternitate și egalitate. Paul Iorgovici, după convingerea neîndoelnică ce și-o făcuse cu privire la originea neamului românesc — cercetând bibliotecile Romei — este, pentru acel timp, incarnația firească a aspirațiilor de o altă viață, decât aceea în care zăcea poporul român.

Fără nici o ezitare părăsește Roma și în 1790 se află la Paris, unde stă 2 ani. Este cel dintâi român transilvănean, care s'a dus la Paris cu dorința de a cunoaște oamenii și viața în toate laturile ei bune și rele¹⁾.

¹⁾ N. Iorga: *Ist. lit. romane*, sec. al XVIII-lea, vol. II.

Asistând la decapitarea lui Ludovic al XVI-lea, întâmplată în anul 1793, se îngrozește de cele ce-i văd ochii și părăsește Franța îndreptându-se spre Londra.

Timp de 11 luni, cât a petrecut aci, a avut prilejul să cunoască un regim de libertate socială rezimat pe tradiție și consolidat prin o dezvoltare firească a instituțiilor sociale și politice.

REINTOARCEREA ÎN ȚARĂ ȘI MARTIRIUL LUI IORGOVICI.

Dela Londra, Paul Iorgovici, se reîntoarce la Viena, unde i se încredințează postul de „cancelist imperial“, iar mai târziu acela de „Hofconceptist“ — pe-atunci slujbă însemnată pentru un om la vârsta lui de 30—31 ani.

La sfârșitul anului 1794 era încă la Viena, și — se zice că — în înțelegere cu Ioan Molnar a început tipărirea unui ziar românesc²⁾

Episcopul de atunci al Vârșetului, Iosif Ioanovici de Șagabent, îl numește avocat consistorial. Slujba aceasta a primit-o numai în urma stăruințelor tatălui său, deoarece credința lui Iorgovici-fiul era că dela Viena ar fi putut să facă mult mai mult pentru neamul său.

În orice caz la Vârșet a venit el cam pela sfârșitul anului 1796 sau începutul lui 1797, după cum reiese din cuvintele cu care-și exprimă în observații deosebita-i afecțiune pentru episcopul Iosif I. de Șagabent. Aci spune că el însuși a fost, timp de 2 ani și jumătate, martorul binefacerilor numitului episcop, pe teren cultural, fără să se ție seamă de naționalitate.

La Vârșet Paul Iorgovici scrie: „Observații de limbă românească“, pe care le-a tipărit la Buda în anul 1799. Tot aci, după biografii de până acum, a mai scris el un Glosar în patru limbi: română, germană, franceză și latină.

Glosarul acesta — dacă într'adevăr a fost scris — cred că nu putea să fie o încercare puerilă, ca multe altele ce se scriau înainte și chiar după el. Această credință mi-o întemeiez pe faptul că Paul Iorgovici a fost un adevărat poliglot și de temeinică cultură și generală și specială, cum îl arată manifestările lui. Cunoștea perfect opt limbi: Româna, Latina, Franceza, Italiana, Germana, Engleza, Sârba și Ungara. Aproape fenomenal pentru a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și îndeosebi la Români. Nu putem preciza, dacă până la 1800, vre-un alt Român îl întrecuse.

---

²⁾ H. Chendi: Inceputurile ziaristicii române“, Orăștie 1900. Vezi și A. Cosma junior: „Cei dintâi ziarști bănățeni“ în „Almanahul Presei române din Ardeal și Banat“, 1928.

Cele două lucrări — Observații... și Glosarul — au fost, de bună seamă, fructul minuțioaselor cercetări din lungile-i călătorii și augmentate cu comentarii, care ni-l arată pe Iorgovici călăuzit de cel mai just discernământ critic, în ceea ce privește valorificarea elementelor necesare progresului cultural al poporului român.

Activitatea culturală a lui P. Iorgovici a deșteptat nedumire și stupeoare între Unguri și Sârbi cari, pân'atunci, obișnuiseră să cenzureze toate părerile ce priveau origina națiunilor ce locuiau pământul românesc al Banatului. După apariția „Observațiilor“, au început intrigile și acuzațiunile împotriva „agitatorului valah“ pe terenul filologiei și istoriei, acuzații care l-au dus, pe acest sfânt mucenic al culturii noastre, în fața justiției.

Și de ce?

Pentru că în „*Observații de limbă românească*“ — închinată episcopului Șacabent, Iorgovici arată, cu mai puțin romantism ca prietenii de luptă Ardeleni, originea latină a limbii și poporului român. Ungurii în frunte cu un oarecare Zsiday, îl muștrară pentru că — el om trecut prin atâtea școale — credea în ideea originii latine a Românilor și îi puseseră în vedere că va suferi consecințele cele mai drastice.

Astfel de învățături erau periculoase căci „*vor deștepta în Români conștiința națională și atunci Românii vor pretinde drepturi naționale*“ și acestea nu sunt decât, pur și simplu, acte de neșupunere față de autoritățile Statului.

Iată-l pe Iorgovici aruncat în temniță, iar glosarul împreună cu prețioasele-i notițe din bibliotecile Apusului aruncate în flăcări.

Câtă ignoranță din partea persecutorilor! Ei credeau că de-odată cu hârtiile pe care-și scrisese ideile și simțimintele, va arde și răsunetul pe care-l avea, din ce în ce mai intens, activitatea de redeșteptare națională a lui Iorgovici.

Când a fost judecat, nu i-s'a putut dovedi nici o învinuire și a fost pus în libertate.

După aceea, până la anul 1805, a îndeplinit rolul de contabil și educator de copii în casa unui prefect. La 1806 îl găsim pe Paul Iorgovici tot în Vârșeț ca profesor de limba latină la gimnaziul nou înființat.

În acest timp începu să-și scrie pentru a doua oară Glosarul și de această dată bazându-se mai mult pe memorie, căci neprețuitele-i notițe și copii după documentele și inscripțiunile ce le găsisese în bibliotecile din Apus, i le arseseră neomenească și fără margini ură a străinilor, pe-atunci, orbiți de pătimașele idei ce, mai târziu, aveau să formeze conținutul teoriilor rösleriene cu privire la originea poporului român.

Glosarul scris a doua oară, se crede că a ajuns până la litera M și că după moartea lui Iorgovici fratele său proto-popul Petru Iorgovici l-a dat fiului său Iosif, doctor în filosofie

și profesor al Preparandiei din Arad, pentru ca să-l continue. Acesta însă, îmbolnăvindu-se, l-a dat lui Vasile Colosi, care-l utilizează la redactarea dicționarului de la Buda (1825).

Dovada că Iorgovici a început să-și scrie a doua oară Glosarul, o avem în răspunsul pe care-l dă prietenilor când îl sfătuiră să abandoneze această dorință care — credeau ei — ar trezi anumite susceptibilități și i-ar putea aduce din nou furtună pe cap. Mândru de sine, fără desnađejde și conștient de valoarea activității sale le răspunde: „Nu pot, căci ardoarea ce nutresc în sânul meu pentru propunerea (prosperarea) națiunii mele, mă îndeamnă neconținut să întrebuițez toate puterile mele întru realizarea acestei dorințe“. (Adică compunerea din nou a Glosarului care să servească la progresul cultural al națiunii românești).

În anul 1808 își aștepta numirea ca director al școalelor cu sediul în Caransebeș. Această numire, dacă va fi venit, a sosit prea târziu și în zadar, căci în ziua de 21 Martie 1808 Paul Iorgovici a murit subit. Trupul lui a fost așezat în cripta din curtea bisericii catedrale din Vârșeț ¹⁾).

În legătură cu moartea lui se spune că, nesimțindu-se prea bine, doctorul Kleinhapel i-a dat un medicament, de pe urma căruia a simțit o cumplită durere de pânțece și apoi a murit. Credința unanimă a fost că Iorgovici a fost otrăvit.

Desigur, Ungurii și Sârbii au fost satisfăcuți, căci de n'ar fi murit, rolul lui Iorgovici, ca director al școalelor românești, ar fi fost să opună — oficial — lumina culturii naționale în fața întunericii de care se plângea chiar el în „Observații de limbă românească“. Odată Româniilor cultivați și clarificați asupra drepturilor lor și asupra trebuințelor absolut necesare pentru continuarea unei vieți de sine în condițiuni omenești, ar fi fost natural ca să ceară pentru bisericile și școalele din satele bănățene și românești, preoți și învățători aleși din clerul român. Conducătorii acestora să fie episcopi aleși din sânul lor și nu impuși de Mitropolitul dela Carloveș. Acestea toate nu conveneau sârbilor și ungurilor cari erau conducătorii treburilor noastre spirituale și laice și de aceea îndepărtau sistematic bărbații luminați răsăriți de printre Români.

III.

OPERA LUI P. IORGOVICI.

După cum s'a putut vedea, din cele de mai sus, viața lui P. Iorgovici a fost foarte sbuciumată. În epoca de formațiune a culturii sale, sufletul său pasionat îl îndemna neconținut să cutreere lumea, pentru a vedea — cum am arătat — tot cecece era de văzut în

¹⁾ Vezi: V. Bugariu I. c.

interesul atitudinii pe care era obligat s'o ia față de împrejurările în care se găsea neamu. său.

În părțile noastre stările de lucruri erau aproape uniforme în asprimea cu care ni se înfățișează, cetind cartea trecutului. Împrejurările politico-sociale și degradanta stare cultural-națională în care se găseau Românii bănățeni în acea vreme, face pe Iorgovici să creadă că însăși viața națiunii sale este în pericol, deși bogata-i experiență de observare, mai în adânc, a vieții popoarelor, îi dădea speranțe pe care le întrezărea în înfăptuirea măreață a viitorului.

Lucrarea ce ne-a rămas dela el este intitulată: „*Observații de limbă rumânească prin Paul Iorgovici fecute*“. Cartea este tipărită în crăiasca tipografie a Universității din Buda în anul 1799. La început are următoarea dedicație extrem de pompoasă: „Ilustrisimului și Inalt Preasfințitului Domnului Domn: Iosif Ioanovici de Șacabent, Pravoslavnicului Episcop al Vârșetului, Caransebeșului, Lugojului, Orșova-Mehadiei ș. a. Preamilostivului Arhi-Ereu și Patron al său, dedică cartea aceasta în cea mai adâncă umilință, autorul“.

În cuvintele cu care se adresează Episcopului, Iorgovici arată că prin iubirea de oameni nemărginită, care-l călăuzește „fără uitare la Nație sau la Religie“, episcopul strălucește „îci jos în negura pământului“ unde, ascultând rugăciunile celor „mișei“, umblă ca „pre accia din mișelia lor să-i ridice“.

La binefacerile acestea însuși Iorgovici a luat parte 2 ani și jumătate și avea, deci, motive să i se adreseze în cuvinte atât de măgulitoare. Dacă este adevărat că numitul episcop a înfruntat „nenumărate supărări“ pentru a așeza în eparhia sa „scaun științelor spre luminarea minții tinerilor“, care odată vor fi cetățeni folositori patriei, — atunci bătrânul episcop merita aceste cuvinte măgulitoare.

Iorgovici își dădea seama că un popor se pierde prin incultură. Împrejurările politice și sociale, anterioare timpului de care ne ocupăm, au fost — cum am arătat mai sus — defavorabile cultivării poporului român.

Prelații sârbi, înstăpâniți în scaunul metropolitan din Carloveș și în cele episcopești din Vârșet, Timișoara și Arad, au confundat biserica „Națiunii illirice“ din imperiul austriac cu biserica națiunii sârbești — fapt dureros, dar foarte convingător în ceea ce privește mentalitatea vremurilor, creată prin forțarea și mistificarea unor norme de drept comun. Ceeace au făcut aceștia pe tărâmul luminării supușilor spirituali ai lor, au făcut fiind călăuziți de considerațiuni de naționalitate sârbească. Și pe atunci sub scutul cărui factor ar fi putut Românii, prin copiii lor, să-și lumineze mintea, dacă nu subt acela care este biserica?

Paul Iorgovici înțelegea mai bine ca oricare că: cu cât gradul de cultură al unui popor este mai mare, cu atât mai ușor va

putea fi trezit și menținut la cunoștințe de sine, chiar dacă libertatea politică națională lipsește pentru moment.

Când observa că episcopul Șacabant permite să se cultive și Românii pe lângă Sârbi — ba chiar mijlocește înființarea unor școli comune, între care un gimnaziu la Vârșeț, la care propunea și Iorgovici la 1806 — avea motive serioase ca să-i mulțumească, public, pentru o „*așa de mare binefacere*“.

În cuvintele ce Iorgovici le adresează cetitorului — care, împreună cu dedicația făcută episcopului, formează așa numita prefață — spune: „*În cârticica aceasta vei vedea cuvintele limbii noastre românești, ca niște rămășițe a limbii unei Nații, care a numărat când-va mulți puternici împărați, dintre care pe Iuliu Chesariu și August în toate călindarele românești, precum și în Mineiul românesc de toate lunile, spre vecinică laudă promeninim*“.

Însă Iorgovici s'a convins de originea noastră romană nu numai pe baza datelor istorice, ci și pe baza considerațiilor ce isvorau din confruntarea și observarea minuțioasă a structurii celor două limbi: latină și română, ajutat de conștiințele ce le avea în domeniul celorlalte limbi neolatine.

Deosebirea fundamentală ce există — principial — între el și contemporanii săi Ardeleni, stă în faptul că el nu cere ca elementele străine să fie, numai decât, eliminate din limba noastră. După el străinismele acestea vor cădea în disgrație, pe măsură ce poporul se va trezi la o adevărată civilizație și cultură românească. Cele utile limbii noastre vor rămâne, iar cele inutile vor pieri de la sine prin neîntrebuințare.

Starea de cultură și civilizație a unui popor este izvorul a o mulțime de noțiuni noi, de trebuințe materiale și spirituale, care trebuiesc exprimate prin cuvinte. Românii însă, în cea mai mare parte, fiind obligați să ducă o viață, alta decât aceea care ar fi trebuit să fie cea normală, au zăcut, veacuri de-a rândul, în întunericul inculturii și al ignoranței.

Părerea lui Iorgovici este că, ne mai putând Românii să-și satisfacă o mulțime de trebuințe și obiceiuri, acestea au ajuns în desobșinuință și de-odată cu ele și termenii lingvistici care le corespundeau.

Iată ce zice el în această privință: „*Precum cuvintele care vorbim și numele care purtăm, ne mărturisesc pre noi a fi următorii Nații Românești, așa și starea noastră a rumânilor de acum ne arată chiar că așa departe am căzut din floarea științelor și a limbii, cât acum cuvintele de știință, care s'au întrebuințat în rădăcina limbii care noi o vorbim, se par nouă în starea aceasta a fi străine*“.

„Iar tu, cititorule binevoitor, dacă vei deschide ochii minții tale și vei străbate la rădăcina cuvintelor limbii noastre, adecă de vei judeca limba noastră, nu după părere, ci după ființa limbii, te

vei încredința că cuvintele cele de lipsă în limba noastră pentru științe se cuprind învăluite în rădăcina cuvintelor limbii noastre, și pentru aceea s'au zeuitat (= uitat) din limba noastră, pentru că științele ca pricină a cuvintelor acelora, s'au veștejit în limba noastră de-odată cu starea nației“.

Și continuă:

„Deci dacă te atinge câțva lauda numelui Roman(esc), stă cu de-adânsul de cultura limbii Românești, scutură a tot cuvântului rădăcina și de acolo trage atâtea cuvinte,pre cât se poate întinde puterea vorbei de rădăcină“.

Acesta este principiul său cu privire la îmbogățirea limbii noastre; și pentru a ușura munca aceasta puțin atrăgătoare prin eforturile abstracte ce le implică, a alcătuit exemplele pe care le înșiră în opul său. Greutatea a recunoscut-o și Iorgovici, dar cuvintele care urmează, ne desvăluie o dorință frumoasă și prețioasă, îmbrăcată într'o înfocată pasiune pentru cultura limbii române: *„Calea către lucrul la care te îndemn e neumblată și e plină de spini și rugi implicați; însă duce la o câmpie lată, înfrumusețată cu multe feluri de flori din care albinele sârguitoare sug sucul și fac dintr'însul așa gătitură, care trece preste puterile minții omenesti. Acestor sârguințe și tu urmează și din cuvintele limbii Românești cele de rădăcină suges cu acul minții tale, ca albina din flori, cuvinte spre înfrumusețarea limbii noastre“.*

După aceste considerațiuni explicative, Iorgovici își începe observațiile.

Pe paginile 1—9 ne spune că Creatorul lumii a deosebit pe om de celelalte animale mai vârtos prin minte și prin putința de a se exprima. Animalele au numai nevoi materiale care le sunt satisfăcute, orbește, de natură; omul însă are și trebuințe spirituale pe care nu și le poate îndeplini decât cu ajutorul rațiunii, lăsată în el de D-zeu.

Viața sufletească a omului este în deplină evoluție și necesitățile de dezvoltare, de desfășurare ale ei, obligă pe om să perfecționeze modul de a se exprima — însușire înăscută numai ființei omenesti. De aceea toate națiunile, paralel cu progresul științelor și artelor, fac dicționare, gramatici, manuale de filosofie, științe, etc., de care tinerii se servesc pentru învățătură și astfel, deodată cu științele, progresează și cultura limbii, căci termenii științifici „nu se pot uita dacă starea Nației este în floare“.

„Aceasta dacă vom apleca la starea limbii noastre, unde nici științele nu floresc, prin care limba și nația împreună se înfrumusețază; nici dicționare, nici gramatică, până de curând n'au fost, vom pricepe lesne pentru ce din limba noastră atâtea cuvinte s'au zeuitat; și acesta e punctul spre care eu întind observațiile mele“.
(Pag. 10).

Înainte de a spune aceste cuvinte, Iorgovici nu uită să arate — în linii generale — viața poporului român până la venirea Slavilor — dintre cari o mulțime s'au pierdut în masele poporului nostru — și a Ungurilor cu cari au avut multe războaie. Ce s'a întâmplat de aci încolo, sunt lucruri de care se ocupă istoria, zice el, dar pentru înțelegerea observațiilor era de neapărată trebuință să spuie fiecăruia că: „limba românilor de acuma este de origine latinească“ prin coloniștii aduși de Traian în Dacia.

Peripețiile dureroase care au fost impuse Românilor, au făcut ca starea lor înfloritoare să decadă în „negură“ și de-odată cu ea și limba lor. Totuși nu este nici un motiv de disperare, numai că pentru a îndrepta răul și a aduce lucrurile la starea lor normală și firească, fiecare Român trebuie să sacrifice din odihnă pentru binele Națiunii. „Eu — zice Iorgovici — din ardoarea către Nația mea n'am păstrat osteneala pentru a aduce limba aceasta în stare mai bună. (Pag. 13).

Amestecul ce l-au avut Românii cu Slavii, după părerea lui, n'a fost și nu este un motiv serios, care să aibă puterea de a întuneca elementul latin ce se manifestă în viața organică a poporului român.

Iată ce zice el:

„Măcar că Românii au fost mestecați cu Slavii (Slovenii), și acum sunt cu Sârbii¹⁾, dela care multe cuvinte au luat: dar tot așa mestecuş nu se vede mie a fi pricina din destul a zice, că Românii ce de acuma sunt jumătate Sârbi. Aceasta repugnă experienței prin care cunoaştem că nici o limbă, nici o Nație nu e nemestecată“. Judecata lui, în această privință, este cât se poate de convingătoare.

Prin urmare — pentru Iorgovici — amestecul acesta nu-i un motiv ca regenerarea limbii române să nu se poată face prin derivate tot din ea, cari au existat mai de mult, dar căroră le-au luat locul alte cuvinte străine. Străinismele acestea pot fi înlocuite foarte ușor.

Interesant este faptul că el cere înlocuirea cuvintelor — slave și latine — cari nu corespund și nu traduc perfect o noțiune.

Așa, bunăoară, sunt cuvinte sârbești cari la origine au o semnificație, iar în limba română acea semnificație s'a schimbat. Pentru astfel de cuvinte trebuie să căutăm termeni în însăși limba noastră.

„La aceasta — zice el — eu după regulile istoricești nu caut, ci mă uit numai la rădăcina Nației și a limbii care neîndoit, vine dela cea Latinească și din vorbele de rădăcină a

---

¹⁾ Aci e vorba de Românii bănățeni.

veche, am aflat că se poate deriva mai multe cuvinte după regulile din însăși limba cea de acuma trase, după modul cu carele acuma numai unele — câte-va — astfel derivate întrebuițăm“.

Cu un cuvânt părerea lui Iorgovici este următoarea: *limba noastră a fost odată bogată în cuvinte, însă de-odată cu starea poporului în decursul vremurilor a decăzut și ea și o mulțime de cuvinte, sau au eșit din uz sau au fost schimbate atât de mult, încât ne par străine. Să căutăm și să pătrundem la rădăcina fiecărui cuvânt care ne pare acum străin, să-l scuturăm de ceea ce-l face străin și să-i adăugăm particulele pe care le-a avut și altă dată.*

Iată considerațiunile lui în această privință:

„Am observat în limba noastră multe vorbe, a căror rădăcină e împreună cu unele din particulele acestea: a, ad, de, des, dis, ex, — sau: eș, con, cu, ob, u, per, pre, pro, pur, re, sub, tri, trans, în, inter“.

Cu aceste particule sunt împreunate cuvintele și în limba veche, însă cu această desclinare (= deosebire):

1. „Vorbele de rădăcină care și noi le întrebuițăm în limba noastră, în limba veche sunt împreunate cu toate particulele acestea, iar în limba noastră numai cu câte vre-una“.

2. Vorbele împreunate cu vre-una din particulele acestea, le întrebuițăm noi în locul vorbelor de rădăcină, prin care întrebuițare rădăcina vorbeii, care în limba veche este împreună cu mai multe particule, s'a zeuitat (= uitat) din limba noastră“.

Aceste observații, după cum se poate vedea, sunt foarte greoaie prin eruditismul excesiv ce caracterizează întreg sistemul de regenerare a limbii noastre, conceput de Iorgovici. Dacă n'au avut un rezultat pozitiv, nu însemnează că valoarea lui este mai puțin însemnată pentru noi Românii, căci rămâne neatinsă înfocata lui dragoste pentru „Nație“, pe care — atât prin viața cât și prin activitatea lui — dorea s'o vadă progresând pe calea culturii. Și poate că dacă sistemul său ar fi apărut într'un moment când cultura limbii la noi ar fi fost alta de cum era atunci când a apărut, înțelegerea lui ar fi fost mai ușoară și ar fi avut rezultate cu mult mai puțin extravagante ca acelea ale învățaților și învățăceilor Școlaei Ardelene.

Totuși, în privința îmbogățirii limbii noastre, Iorgovici, prin unele cuvinte din „exemplurile“ lui (pag. 34—80), nu se arată refractar față de unele neologisme care vin, bunăoară, din limba franceză.

Astfel rom. batere vine dela fr. battre. Iorgovici îl citează printre cuvintele care pot rămâne în limba noastră împreună cu derivatele sale: bătaia, bătalie, batalion (fr. bataillon). Savantul filolog Ovid Densusianu, în „Literatura Româ-

nă" vol. I pag. 74, spune că Paul Iorgovici este unul dintre cei dintâi filologi români, care a preconizat îmbogățirea limbii române și prin neologisme din l. franceză.

Cu toate acestea, P. Iorgovici, nu uită să facă următoarea observație, care ni se pare a fi mai degrabă o mărturisire ce a isvorât din cea mai curată și sinceră iubire de neam: „Mie mi-au mai plăcut cuvintele Românești, care se trag iar din cuvinte Românești, decât cele străine, și mă voiu ține de acestea a noastre, în toate scrisorile mele“.

Observațiile asupra limbii noastre le încheie Iorgovici cu următoarele cuvinte pe care le găsim la pag. 78—79:

„Dacă nu vor plăcea Românilor de acuma, am nădejde că se vor afla între urmașii noștri, la care vor plăcea ce e Nației noastre și se vor sârgui a mai adăuga la folosul Nației“.

Cuvintele acestea de o caldă sinceritate sufletească față de ceea ce-i românesc, au ajuns și la urechea lui Heliade care, în prima jumătate a sec. al XIX-lea, fiind îndrumătorul treburilor culturale în Țara Românească, n'a întârziat să-l așeze pe Iorgovici între aceia dela care tinerii studiosi pot să învețe multe. „Cetiți tinerilor — zice Heliade — pe Paul Iorgovici, P. Maior, Șincai, Țichindeal și veți învăța într'înșii și limba noastră și ceace au fost moșii voștri și ceace veți putea fi, de veți urma învățăturilor lor!“¹⁾.

PAUL IORGOVICI-PEDAGOG

În partea a treia a „Observațiilor“, anume în capitolul care cuprinde: „Reflexii despre starea Românilor“ (pag. 81—93) P. Iorgovici ne apare un îndrumător cultural. Reflexiile acestea sunt spuse cu prestația omului cu adevărat cult, care a văzut multe: și bune și rele.

Interesante ni se par observațiile lui cu privire la „creșterea pruncilor“ care ni-l arată pe Iorgovici ca pe un pedagog desăvârșit.

Tinerii sunt viitorul oricărui popor — este părerea lui și a noastră a tuturor — și pentru ca acel viitor să fie „mândru și fericit“, cum zice poetul, eruditul bănațean îndeamnă — la 1799 — pe părinți să fie cu cea mai mare băgare de seamă la creșterea copiilor lor.

„Omul — zice el — porcede din mâinile naturii imperfect, ci cu o aplicațiune, numai lui înăscută, către perfecțiune. Această perfecțiune a lăsat-o natura în circumstanțele în care omul se pune în lume. Dacă pruncul va crește la mână bună și îndreptătoare va fi bun, aplicațiunea lui înăscută, către perfec-

¹⁾ „Curierul de ambe sexe“ p. II.

țiune se va dăscălui și pruncul, se va face asemenea acelora între care a crescut“ (pag. 82).

„Ca și lemnul pus în pământ: Natura îl face a crește, iar de-l vor înstrâmba alte lemne și nu-l va îndrepta mână de om, el va crește și va fi strâmb. Dar de-l va îndrepta omul, atunci grija omului împreună cu a naturii, fac lemnul drept“ (pag. 83).

„Așa dar, părinții sunt datori a face din prunci, încă din anii cei tineri, prin învățăturile și pildele lor: o inimă simțitoare de toate cele ce sunt ale omeniei, o împreună pătimirii cu tot ce în lumea aceasta pătimește“ (pag. 85).

Ideile pedagogice de o deosebită valoare ce frământau mintea și sufletul acestui erudit, ilustrează — după cum se poate vedea din cele de mai sus — o concepție de educație de cea mai mare valoare morală.

„Fă bine și fugi de rău. Ce ție nu vrei, altuia să nu faci“ (pag. 88), — sunt învățăturile cu care trebuie obișnuiți cei ce vor să se numească cu adevărat oameni, în sensul concepției lui P. Iorgovici.

INCHEIERE

Am arătat viața și activitatea unui cărturar al Banatului, așa precum ne spune cei cari s'au ocupat până acum de el și precum ne arată lucrarea lui a fi fost.

Dar ceea ce s'a scris despre P. Iorgovici sunt în primul rând niște însemnări, mai mult sau mai puțin de apoteozare, sau numai înregistrări cu caracter de generalitate. Și unele și altele sunt inaccesibile acelora care ar dori să facă cunoștință cu viața sbuciumată a aceluia de care am vorbit. În ceea ce privește lucrarea lui, după informația din „Bibliografia Românească veche“ a D-lui I. Bianu și N. Hodoș, ea nu se mai găsește la noi decât în două exemplare, dintre cari unul în Biblioteca Academiei, de care ne-am folosit și noi, în colecția „Cărților vechi“ No. 612.

Un alt motiv care a contribuit la inaccesibilitatea informațiilor de până acum asupra vieții și operei lui P. Iorgovici, stă în faptul că acestea sunt împrăștiate în unele ziare sau lucrări, care ele însele sunt inaccesibile prin vechime. Astfel este bunăoară „Telegraful Român“ din anul 1862, în care a scris N. T. Velea biografia lui Iorgovici, transcrisă apoi de d. Iuliu Vuia în studiul său asupra „Școalelor românești din Banat în sec. XVIII“, lucrare tipărită la Orăștie prin 1896 și care nu se mai găsește astăzi în circulație.

Timpu a adus apoi împrejurări cari au cerut eforturi din partea tuturor, iar viața și activitatea acelora ca P. Iorgovici a rămas sub colbul vremii, măcar că li se cuvenia o pagină într-o carte de istorie literară sau culturală. În vremurile noastre, doui

învățați mari ai Românilor: N. Iorga și Ovid Densusșianu, consacra câte o pagină de cinste aceluia care a fost P. Iorgovici, în lucrările D-lor de istorie literară.

Astăzi însă, când pentru iubitorii de adevăr a apus epoca panegirismului exagerat și în locul ei tindem — prin toate manifestările — să împământenim o epocă de obiectivism sănătos. credem că nu se poate trece cu aceeași indiferență peste activitatea culturală a acelora, cari au fost exponenții nădejdiilor de viitor într'o epocă cu împrejurări când și a gândi era oprit. Și aceasta cu atât mai mult, cu cât noi Românii, până'acuma suntem lipsiți de o istorie a culturii noastre naționale, care să fie sinteza înfăptuirilor din trecut, călăuza faptelor din prezent și idealul spre care trebuie să tindem în viitor.

Traian Toplicanu